

ἀπέκτησε ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ὀφείλεται εἰς τὸν Χρῦσιππον, ἄνευ τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸ διασωθὲν ρητόν, δὲν θὰ ὑφίστατο ἡ Στοά. Καταγόμενος ἐκ Σόλων τῆς Κιλικίας, ἀνέπτυξεν ἀπίστευτον σχεδὸν συγγραφικὴν παραγωγικότητα. Διεκρίνετο ἐπὶ διαλεκτικῇ δεινότητι, ὅχι ὅμως καὶ ἐπὶ κομψότητι ὕφους. Πλὴν τῶν τριῶν τούτων σημαντικωτάτων ἀρχηγῶν τῆς Στοᾶς, παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς καὶ ἄλλοι πολλοί, οἷοι Ἄριστων ὁ Χῖος, Διονύσιος ὁ ἐξ Ἡρακλείας, Περσιαῖος ὁ Κιτιεύς, Σφαῖρος ὁ ἐκ Βοσπόρου, Ἀπολλόδωρος ὁ ἐκ Σελευκείας, Βόηθος ὁ Σιδώνιος κ.ἄ. Τὰ εἰς ἡμᾶς διασωθέντα ἀποσπάσματα δὲν παρουσιάζουσιν οὐσιώδεις διαφοράς· διὰ τοῦτο αἱ διδασκαλῖαι τῶν φιλοσόφων τούτων ἀποτελοῦσι δι' ἡμᾶς ἓν ἑνιαῖον ὅλον.

Η ΑΡΧΑΙΑ ΣΤΟΑ

Πυρὴν τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας εἶνε τὸ «ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν». Πρωτεῦον κατὰ ταῦτα πρόβλημα δι' αὐτὴν ἦτο ὁ καθορισμὸς τῆς φύσεως ταύτης, ἣτις εἶνε ἡ κεντρικὴ ἔννοια τῆς στωϊκῆς σοφίας. Ὅποια τις εἶνε ἡ φύσις αὕτη καὶ ὁποία τις ἡ θέσις τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι αὐτῆς; Σοφὸς εἶνε ὁ γνωρίζων τοῦτο, εἰς τὴν σοφίαν δὲ ταύτην ὀδηγεῖ ἡ φιλοσοφία, τὴν ὁποίαν διακρίνουν εἰς τρία μέρη, εἰς φυσικὴν, ἠθικὴν καὶ λογικὴν, συμφώνως πρὸς τὰ τρία κύρια εἶδη τῶν ἐπὶ μέρους ἀρετῶν. Κατὰ τὴν φυσικὴν τῶν στωϊκῶν τὰ ὄντα εἶνε σωματικῆς, ὑλικῆς φύσεως. Θεὸς καὶ κόσμος ἀποτελοῦσιν ἓν ἑνιαῖον ὅλον, τὸ δὲ σύμπαν διαθέεται καὶ ἐμψυχούται ὑπὸ τοῦ πυρός, ὅπερ συνέχει ὡς δύναμις, ὡς πνεῦμα, τὰ ὄντα, διαμορφώνει καὶ ζωογονεῖ ὡς διοργανοῦσα ψυχὴ τὰ φυτὰ, τὰ ζῶα καὶ τὸν ἄνθρωπον, ἐμπεριέχον ἓν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα ὅλων τῶν δημιουργη-

μάτων. Τὸ πῦρ τοῦτο εἶνε συγχρόνως θεῖον καὶ λογικόν, ὁ Λόγος τοῦ παντός. Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἡ φύσις καὶ τὰ ἐν αὐτῇ εἶνε λογικά, τελολογικῶς διατεταγμένα καὶ ρέποντα πρὸς σκοπούς. Οὕτως ὁ κόσμος εἶνε ὡς ὁ ἄνθρωπος, ὃν ζῶν καὶ λογικόν. Συνίσταται ἐξ ὧν καὶ ὁ ἄνθρωπος στοιχείων, ἐν αὐτῷ δὲ κυριαρχεῖ ὁ αὐτὸς φυσικὸς κόσμος καὶ ἡ αὐτὴ θεία βούλησις, ἡ ὁποία διέπει καὶ τὸν ἄνθρωπον. Μεταξὺ φύσεως καὶ ἀνθρώπου ὑφίσταται θῆα σχέσις καὶ μεταξὺ μικροκόσμου καὶ μακροκόσμου. Ἡ γένεσις τοῦ κόσμου εἶνε παραγωγὴ αὐτοῦ τελεσιουργουμένη ἀπὸ τῶν δύο πρωταρχικῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι, τῆς παθητικῆς καὶ τῆς ἐνεργοῦ, τῆς ὕλης, καὶ τοῦ ἐπ' αὐτῆς ἐπενεργοῦντος θείου λόγου. Ἀμφότερα ταῦτα θεωροῦσιν οἱ στωϊκοὶ ἀρρήκτως συνδεδεμένα πρὸς ἀλληλα καὶ σωματικά. Ἄλλ' ἡ ποιοῦσα ἀρχὴ εἶνε πυροειδὲς πνεῦμα, τὸ ὁποῖον διεισδύει δι' ὅλων τῶν μορίων τοῦ κόσμου καὶ συνέχει αὐτά. Εἶνε ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, ὁ λόγος τοῦ παντός, ὁ Ζεὺς, ὁ θεός. Διὰ τῆς θεότητος ταύτης διεκοσμήθησαν ταῦτα ἐν τῷ κόσμῳ. Αὕτη εἶνε ἡ εἴμαρμένη, ἡ πρόνοια, ὁ φυσικὸς νόμος. Καὶ εἴμαρμένη μὲν εἶνε, ἐπειδὴ συνέδεσε πάντα τὰ ἐν τῷ κόσμῳ δι' αὐστηρᾶς νομοτελείας κατ' αἴτιον καὶ αἰτιατόν. Πρόνοια δὲ ἐπειδὴ διέταξεν αὐτὰ μετ' ἀγαθότητος καὶ ἀγάπης, ἡ ὁποία ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἔχη ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτήν. Φυσικὸς νόμος εἶνε, ἐπειδὴ ἀναγκάζει τὰ τε ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ γῆς νὰ ἀκολουθῶσι τὴν προδιαγεγραμμένην εἰς αὐτὰ ὁδόν. Ὁ κόσμος ὅμως οὗτος δὲν εἶνε αἰώνιος. Μετὰ τὴν πάροδον ἐκάστης κοσμικῆς περιόδου διαλύεται δι' ἐκπυρώσεως ἵνα ἀναπτυχθῇ ἐκ νέου τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ σπερματικοῦ λόγου καὶ διὰ νέας πυκνώσεως τοῦ πυρός. Ἐκ τῶν εἰρημένων καταφαίνεται ὁ ἐκλεκτικὸς χαρακτήρ τῆς μεταφυσικῆς τῶν Στωϊκῶν. Ἐν αὐτῇ εὔρηται δάνεια ἐκ διαφόρων φιλο-

σοφημάτων. Ἡ ἔννοια τοῦ πυρὸς καὶ ἡ ταύτισις αὐτοῦ πρὸς τὸν λόγον κατάγεται ἐκ τοῦ Ἡρακλείτου, ὅχι ἴσως ἄνευ ἐπιδράσεως καὶ τῆς περὶ θείου νοῦ διδασκαλίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Τὸ ἔμμονον καὶ ἐνδοκοσμικὸν τοῦ θείου λόγου ὑπομιμνήσκει τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ δὲ ἀπόλυτος τελειότης τοῦ ἐμπεφορημένου τῆς θεότητος κόσμου τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Τέλος ἡ περὶ κοσμικῶν περιόδων δοξασία τὴν καταγωγὴν αὐτῆς ἔχει ἀπὸ τῶν ὀρφικῶν καὶ πυθαγορείων κύκλων, ὅπου τὸ πρῶτον ἀναφαίνεται ἡ περὶ αἰωνίας ἐπιστροφῆς ἰδέα.

Ἐκ τῆς τελολογικῆς ταύτης πανθειζούσης κοσμοθεωρίας τῶν Στωϊκῶν ἐξηγεῖται ἡ θρησκευτικὴ διάθεσις, ὑφ' ἧς διαπνέονται καὶ τὸ φιλικὸν αὐτῶν φρόνημα ἔναντι τῆς θρησκείας τοῦ λαοῦ. Ἐκ τοῦ ὕμνου πρὸς τὸν Δία τοῦ Κλεάνθους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ὅλης φυσικῆς καὶ θεολογίας τῶν Στωϊκῶν καταφαίνεται ὅτι ἐκπροσωποῦσι λογικὴν τινα θρησκείαν, διὰ τῆς ὁποίας ἀντικαθιστῶσι τὸ ἱστορικὸν ἢ θετικὸν θρήσκευμα. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἀπορρίπτουσι τὰς μορφὰς καὶ τὴν μυθολογίαν τῆς θρησκείας τοῦ λαοῦ. Τονυαντίον πειρῶνται νὰ συμβιβάσωσιν αὐτὰς πρὸς τὰς ἰδέας τοῦ συστήματός των τῆ βοηθεία τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας, τῆς ὁποίας ἐγένοντο οἱ εἰσηγηταί. Ἐκ τῆς δημώδους πίστεως παραλαμβάνουσι τὴν ἰδέαν τῆς θείας προνοίας, πρὸς αὐτὴν δὲ συνδέουσι τὴν πίστιν εἰς διοσημίας καὶ τὸ ὅλον σύστημα τῆς μαντικῆς. Τὴν τελευταίαν ταύτην ἀγωνίζονται νὰ δικαιολογήσωσι δι' ἐπισημονικῶν ἐπιχειρημάτων, πρὸ πάντων διὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐσωτερικῆς σχέσεως ὅλων τῶν ὄντων καὶ συμβυμάτων πρὸς τὸν λόγον τοῦ παντός. Διὰ τῆς σχέσεως ταύτης προσλαμβάνουσι τὰ ὄντα νόημα διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἔφ' ὅσον οὗτος ἔχει τὴν συνείδησιν τῆς συγγενείας τοῦ πρὸς τὸν θεῖον λόγον καὶ τῆς συνυφάνσεως τῆς μοίρας

αὐτοῦ πρὸς τὸ σύμπαν καὶ ἐφ' ὅσον συναισθάνεται ὅτι τὸ πᾶν χωρεῖ κατὰ λόγον, ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τὰ πάντα εἶνε συνηρημένα πρὸς ἄλληλα καὶ ἀναγκαῖα καὶ ὅτι ἀναπτύσσονται ὑπὸ τὸ κράτος ἀδηρίτου καὶ πρὸς σκοποὺς κατατεινούσης ἀνάγκης.

Τὴν κατ' ἀνάγκην ταύτην πορείαν τοῦ κόσμου ἀδυνατεῖ νὰ μεταβάλη ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλ' ὅμως ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον δέχεται καὶ θεωρεῖ τὴν εἰμαρμένην αὐτοῦ ἐξαρτᾶται ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Πρὸς τοῦτο εἶνε ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ τὰς ἀρχὰς ὑπὸ τῶν ὁποίων διέπεται ὁ ἀληθῶς ἠθικὸς βίος. Αἱ ἀρχαὶ αὗται εἶνε αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς φύσεως, ἡ δὲ πρὸς αὐτὰς συμφωνία εἶνε συμφωνία πρὸς τὸν λόγον, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου ἅμα καὶ τῆς φύσεως. Διότι ὁ ἀνθρώπινος λόγος εἶνε μόνιον τοῦ θείου λόγου, συγγενῆς πρὸς αὐτὸν καὶ ὁμοειδῆς. Σκοπὸς ἄρα τοῦ βίου εἶνε ἡ ρύθμισις αὐτοῦ συμφώνως πρὸς τὸν λόγον τοῦτον. Ἀνήθικον εἶνε πᾶν ὅ,τι ἀντιτίθεται πρὸς τὸν ἐν ἡμῖν νόμον τοῦ λόγου. Τοιοῦτον εἶνε πρὸ πάντων τὰ πάθη, ἅπερ ἀπορρέουσιν ἐκ τῶν ὁρμῶν. Καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου εἶνε ἀντικείμενα τῶν ὁρμῶν ἡμῶν, ἐπιβάλλεται ἵνα ἀπαλλαγῶμεν αὐτῶν, καθιστάμενοι οὕτω ἀπαθεῖς, αὐτάρκεις, ἐλεύθεροι, ἄνευ ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ἀναίσθητοι πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς ἐπιδράσεις. Εἰς τοῦτο συνίσταται ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐσέβεια καὶ τοῦτο εἶνε τὸ ὕψιστον, τὸ μόνον πραγματικὸν ἀγαθόν. Πρὸς ἐπίτευξιν ὅμως αὐτοῦ δὲν ἀρκεῖ ἡ γνῶσις τῆς θείας τάξεως ἐν τῇ φύσει, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἡ ἐλευθέρως ἀπόφασις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς μεταβολὴν τῆς γνώσεως ταύτης εἰς προᾶξιν. Διὰ τῆς αὐτογνωσίας ὑποτάσσει ἑαυτὸν ἐλευθέρως εἰς τὴν βούλησιν τῆς θεότητος, ἣτις διήκει διὰ τῆς φύσεως. Ἡ ὑποταγὴ αὕτη συντελεῖται δι' αἴφνιδίας τινὸς μεταβολῆς,

ἥτις καταλαμβάνει τὸν ἄνθρωπον, παραπλησία ψυχολογικῶς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν βίωμα τῆς ἐπιστροφῆς καὶ τῆς μεταγνώσεως. Διὰ τῆς ἠθικῆς ταύτης ἀναγεννήσεως χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων παντελῶς ὁ ἔπειτα βίος ἀπὸ τοῦ προγενεστέρου, ἐκ τῆς ἀντιθέσεως δὲ ταύτης ἐξηγοῦνται αἱ γλωσσικαὶ ἀντιθέσεις, αἵτινες εἶνε τόσον προσφιλεῖς εἰς τοὺς Στωϊκοὺς. Ἡ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον πραγματοποιουμένη σοφία ἢ ἀρετὴ εἶνε ὁ μοναδικὸς καὶ ὑψιστος σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον φύσει ῥέπει ὁ ἄνθρωπος. Μόνη ἢ πρὸς αὐτὴν ῥοπὴ κέκτηται ἠθικὴν ἀξίαν, ὅλα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ κόσμου εἶνε ἀδιάφορα, ὑγεία, πλοῦτος, δόξα. Οὕτω διὰ τῆς ἐσωτερικῆς μεταστροφῆς, διὰ τῆς θεραπείας τῆς ἀρετῆς καὶ διὰ τοῦ κατὰ τῶν παθῶν ἀγῶνος συντελεῖται ὁ νέος ἀνθρώπινος τύπος, ὁ ἀληθὴς ἄνθρωπος, ὁ σοφός, τὴν ἰδανικὴν εἰκόνα τοῦ ὁποίου περιγράφουσιν ἀκαταπαύστως οἱ Στωϊκοί.

Ἄλλ' ἢ πραγματοποίησις τῆς εἰκόνης ταύτης εἶνε ἀνέφικτος. Πλησιέστατοι πρὸς αὐτὴν θεωροῦνται ὁ Ζήνων καὶ ὁ Κλεάνθης, ἔπειτα δὲ ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Ἡρακλῆς. Οὗτοι ἐπέχουσι τόπον ἁγίων παρὰ τοῖς Στωϊκοῖς. Εἰς τὴν πεποίθησιν ταύτην περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς πραγματοποίησεως τοῦ ἠθικοῦ τούτου ἰδανικοῦ, ὠδήγησε τοὺς Στωϊκοὺς ἡ πραγματικὴ ἀντίθεσις μεταξὺ σοφοῦ καὶ μωροῦ, ἐφόσον μάλιστα ἡ φιλοσοφία αὐτῶν ἀπέκλειεν οἵανδήποτε διαβάθμισιν ἐν τῇ ἀρετῇ ἢ τῇ σοφίᾳ. Τὸ ἀδύνατον δὲ τῆς πραγματώσεως τῆς ἠθικῆς αὐτῶν ἀρχῆς προέρχεται καὶ ἐκ τῆς γενικότητος αὐτῆς, ἔνεκα τῆς ὁποίας καθίσταται δυσχερὴς ἢ δι' αὐτῆς ρύθμισις τῶν ἐκάστοτε περιπτώσεων.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κοινωνίαν, οἱ Στωϊκοὶ ἀποδέχονται πρωταρχικὴν περίοδον εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου, ἐκ τῆς ὁποίας ἐξέπεσε βαθμηδόν. Οἱ ἄνθρωποι, ὡς μετέ-

χοντες τοῦ λόγου τοῦ παντός, εἶνε ἐκ φύσεως καὶ κατὰ θεϊαν βούλησιν συγγενεῖς πρὸς ἀλλήλους, τέκνα τοῦ ἑνὸς θεοῦ καὶ ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους. Διαφοραὶ καταγωγῆς, γένους, φύλου δὲν ὑφίστανται μεταξὺ αὐτῶν. Ὅπως δὲ μόνον εἷς λόγος ὑπάρχει, θεῖος καὶ ἀνθρώπινος συγχρόνως, οὕτω δὲν ὑφίσταται εἰμὴ ἓν μόνον δίκαιον, εἷς νόμος καὶ ἓν κράτος, τὸ φυσικὸν δίκαιον, ὁ φυσικὸς νόμος καὶ ὁ κόσμος. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶνε ἐκ φύσεως πολῖται τῆς παγκοσμίου πολιτείας τοῦ θείου λόγου, καθόσον ὅλοι εἶνε ἐξ ἴσου κοινωνοὶ τοῦ λόγου τούτου, ἀντλοῦντες ἐξ αὐτοῦ τὴν ἀνθρωπίνην αὐτῶν ἀξίαν. Ἐκ τῆς ἀξίας ταύτης ἀπορρέει τὸ αἶτημα τῆς πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπης. Τοιουτοτρόπως ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν ἐνταῦθα ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς μιᾶς καθολικῆς ἀνθρωπότητος, ἡ ὁποία ἦτο ξένη καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Πλάτωνα. Καὶ τὸ ἰδανικὸν ὅμως τοῦτο τελεῖ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ πρόβλημα, εἰς τὸν σοφὸν νὰ μετέχη τοῦ διεφθαρμένου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου. Τὴν συμμετοχὴν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον θεωροῦσιν οἱ Στωϊκοὶ ἐπιβεβλημένην, ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ φύσις ἐνέβαλεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ὁρμὴν πρὸς τὴν φιλίαν καὶ τὸν γάμον. Ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ὅμως, ἡ εἰς αὐτὴν ἐνεργὸς ἀνάμειξις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ κράτους, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ δύναται ὁ σοφὸς νὰ ἐργασθῇ ἐν αὐτῷ, ἵνα ὁ νόμος τῆς φύσεως ἐπιβληθῇ πάλιν.

Τὸ τρίτον μέρος τῆς φιλοσοφίας τῆς Στοᾶς ἀποτελεῖ ἡ λογική, ὑπὸ τὴν ὁποίαν νοοῦσι τὴν διδασκαλίαν περὶ τῶν λόγων, τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς διὰ τῆς γλώσσης ἐκφράσεως αὐτῶν. Ἡ λογική αὕτη διαιρεῖται εἰς διαλεκτικὴν, καθόσον ἀναφέρεται εἰς τὰς ἰδέας, καὶ εἰς ρητορικὴν, καθόσον ἀναφέρεται εἰς τὴν γλῶσσαν. Ἡ διαλεκτικὴ ὡς

θεωρία περὶ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν παραστάσεων ταυτίζεται πρὸς τὴν γνωσιολογίαν. Τὸ κέντρον αὐτῆς ἀποτελεῖ τὸ περὶ κριτηρίου τῆς ἀληθείας πρόβλημα. Πῶς δημιουργεῖται ὀρθὴ γνῶσις τῶν ἀντικειμένων καὶ ὅποια τις ἢ μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου σχέσις; Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Στωϊκῶν τὸ ἀντικείμενον γεννᾷ ἐν τῇ ψυχῇ τὴν παράστασιν, ἣτις εἶνε τρόπον τινα ἐντύπωσις ἐγγιγνομένη εἰς τὴν ψυχὴν, κενὴν οὖσαν δίκην ἀγράφου χαρτίου. Ἐκ τῆς ἐπενεργείας ταύτης τοῦ ἀντικειμένου ἐπὶ τὴν ψυχὴν ὑπολείπεται ἐν αὐτῇ ἡ ἀνάμνησις. Ἐκ πολλῶν δὲ ὁμοειδῶν ἀναμνήσεων σχηματίζεται ἡ ἔννοια, εἴτε ἀφ' ἑαυτῆς, εἴτε διὰ μεθοδικῆς νοήσεως. Διὰ τῆς συλλογῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων ἀναπτύσσεται βαθμηδὸν ὁ λόγος, ὅστις σύγκειται ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἐννοιῶν. Ὡς κριτήριον τῆς ἀληθείας αὐτῶν χρησιμεύει ἡ καταπληκτικὴ φαντασία, ἡ παράστασις, ἣτις καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ ἀναγνωρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ὀρθή.

Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τῆς πρωταρχικῆς στοᾶς περιέχει ἐν ἑαυτῷ ἐλλείψεις καὶ ἀντιθέσεις, τῶν ὁποίων τινὰς ὑπεδηλώσαμεν ἀνωτέρω. Μία αὐτῶν εἶνε ἡ δυσαρμονία, ἣτις ἐπικρατεῖ μεταξὺ τοῦ ἰδανικοῦ τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ἐν τῇ πράξει βίου. Ὁ σοφὸς γνωρίζει κατὰ θεωρίαν τὰ πάντα καὶ εἶνε πρὸς πάντα ἰκανός. Καὶ ὅμως στερεῖται ὅλων ἐκείνων τῶν πρακτικῶν γνώσεων καὶ ἰκανοτήτων, αἵτινες εἶνε ἀναγκαῖαι, ἵνα κατορθώσῃ νὰ ἀποβῇ ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ ὁ ἀληθὴς βασιλεύς, ἱερεὺς καὶ πολιτικός, ὅπερ ὄνειροπολεῖ ὅτι εἶνε. Γνωρίζει μὲν καὶ δύναται τὰ πάντα κατὰ θεωρίαν, πραγματικῶς ὅμως οὐδὲν πράττει καὶ ἀπέχει τῆς δράσεως ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὰς ἐπείγουσας ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, ἡ ὅποια

ἔχει ἀνάγκην ἀόκνου δράσεως. Δευτέρα τις ἔλλειψις συνίσταται εἰς τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ ἰδανικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ χαρακτῆρος τῆς βιοθεωρίας τῶν Στωϊκῶν πρὸς τὴν ὑλιστικὴν κοσμοθεωρίαν, ἐξ ἧς ἐκείνη ἀπέρρευσε καὶ μετὰ τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ ἀδιαίρετον καὶ ἐνιαῖον ὄλον. Αἱ ἔλλείψεις αὗται καθιστῶσιν ἀναγκαῖον τὸν μετασχηματισμὸν τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας. Πρὸς αὐτὸν ὠδήγει, πλὴν τῶν ἐσωτερικῶν ἐκείνων λόγων, καὶ ἐξωτερικὴ αἰτία, τουτέστιν ἡ δοριμεῖα κριτικὴ τῶν ἐκπροσώπων ἄλλων φιλοσοφικῶν κατευθύνσεων, καὶ ἰδίᾳ τοῦ Καρνεάδου. Τὸ ἔργον τοῦ μετασχηματισμοῦ τούτου ἀναλαμβάνουσι δύο κυρίως ἄνδρες, Παναίτιος ὁ Ρόδιος καὶ Ποσειδώνιος ὁ ἐξ Ἀπαμείας, τῶν ὁποίων ἡ φιλοσοφία χαρακτηρίζεται ὡς μέση Στοά.

Αἱ ἰδέαι αὐτῶν ἐμφανίζουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγεννήθησαν. Αὕτη εἶνε πολὺ διάφορος τῶν χρόνων τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Κλεάνθους. Ἡ παλαιὰ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν σχολῶν καὶ ἡ πάλῃ τῶν διαφόρων περὶ κόσμου θεωριῶν πρὸς ἀλλήλας δὲν ὑφίσταται πλέον. Μετ' αὐτῶν περιορίζεται καὶ ἡ σκέψις, ἣτις εὔρισκεν εἰς τὰς ἀντιθέσεις ταύτας τὸ κυριώτερον αὐτῆς στήριγμα. Ἀντὶ τούτων παρατηροῦμεν προσέγγισιν τῶν ποικίλων φιλοσοφικῶν ροπῶν πρὸς ἀλλήλας, ἕξαρσιν τῶν κοινῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα συνδέουσιν αὐτάς, καὶ ροπὴν πρὸς συναρμολόγησιν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν διαφόρων συστημάτων. Πρὸς τούτοις ἡ σκέψις, ἡ περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως ἀμφιβολία, ἐξαφανίζεται σχεδόν, τὴν δὲ θέσιν αὐτῆς καταλαμβάνει ἡ πεποίθησις, ὅτι ἡ συμφωνία ἐκείνη τῶν φιλοσοφημάτων ἀποτελεῖ ἀσφαλῆ ὁδὸν πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας. Τέλος αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ παύουσι κατὰ τὴν νέαν περιόδον νὰ εἶνε ἐστίαί καὶ φυτώρια κοσμοθεωρίας καὶ

ἀποβαίνουνσιν ὄλονέν περισσότερον ἐκπαιδευτικὰ καὶ μορφωτικὰ ἰδρύματα, ἰδίᾳ διὰ τοὺς νεαροὺς Ρωμαίους οἵτινες ἐπισκέπτονται πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τὰς Ἀθήνας.

Η ΜΕΣΗ ΣΤΟΑ

Πρὸς τοὺς μορφωτικοὺς τούτους σκοποὺς συμβάλλει κατ' ἐξοχὴν ἡ Μέση Στοά, πρῶτος ἐκπρόσωπος τῆς ὁποίας ἐχρημάτισεν ὁ Παναίτιος (180-110). Εὖπορος τυγχάνων διῆγε βίον ἀφιερωμένον εἰς ἐπιστημονικὰς μελέτας καὶ διέτριβε πρὸ πάντων ἐν Ρώμῃ, ὅπου συνεδέθη ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πολυβίου διὰ στενῆς φιλίας πρὸς τὸν Σκιπίωνα τὸν νεώτερον. Κατελθὼν εἰς Ἀθήνας μετὰ τὸν θάνατον τούτου, διεδέχθη τὸν Ἀντίπατρον εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς στωϊκῆς σχολῆς, διακριθεὶς ὑπὲρ πάντας τοὺς Στωϊκοὺς ἐπὶ κομψότητι ὕφους καὶ καθόλου ἐπὶ τοῖς συγγραφικοῖς προτερήμασιν αὐτοῦ. Ὁ Παναίτιος μετήνεγκε τὴν στωϊκὴν φιλοσοφίαν εἰς Ρώμην καὶ ἐνηρμόνισεν αὐτὴν πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα, προσπαθήσας νὰ προσαρμόσῃ ἅμα αὐτὴν πρὸς τὴν πραγματικότητα. Οὐδὲν ἄλλο φιλοσοφικὸν σύστημα προσηρμόζετο εἰς τὸν χαρακτῆρα τῶν Ρωμαίων, ὅσον τὸ τῶν Στωϊκῶν, ἔνεκα τοῦ ἀτέγκτου τῆς ἠθικῆς ἀπαιτήσεως καὶ τῶν ἡρωϊκῶν καθόλου στοιχείων, τὰ ὁποῖα περικλείει ἐν ἑαυτῷ. Ἐξ ἄλλου ὅμως ἡ φιλοσοφία αὕτη ἐφέρετο ὑπὸ μεταφυσικῆς διαθέσεως πλουσίας εἰς μυστικοπαθῆ γνωρίσματα, ἧτις ἦτο ἀδύνατον νὰ γίνῃ καταληπτὴ ὑπὸ τῶν θετικῶν, νηφαλίων καὶ πρὸς τὰ διαφέροντα τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐστραμμένων Ρωμαίων. Ἐνεκα τούτου ἀνέλαβεν ὁ Παναίτιος νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν κοσμοθεωρίαν τῶν Στωϊκῶν, ἀπαλλάξας αὐτὴν παντὸς στοιχείου ξένου πρὸς τὸ νηφάλιον αὐτὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον μόνον εἰς τὸ μορφωτικὸν περιεχόμενον τῆς στωϊκῆς διδασκαλίας ἀπέδιδεν ἀξίαν. Στερούμενος θρησκευτικῆς ἐξάρ-

σεως καὶ τοῦ μυστικοῦ συναισθήματος τῆς ἀμέσου ἐνό-
 τητος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως πρὸς τὰς δυνάμεις τοῦ
 παντός, ἀποκρούει τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαιοτέρας Στοᾶς
 περὶ τῆς μεταξὺ μικροκόσμου καὶ μακροκόσμου συγγε-
 νείας, ἀντὶ τῆς ὁποίας δέχεται τὴν ἀμοιβαίαν ἀπ' ἀλλή-
 λων ἐξάρτησιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν. Ἀπορρίπτει καὶ τὴν
 προσοχὴν πρὸς τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ καὶ πρὸς τὴν θρη-
 σκευτικὴν ἀνάγκην καθόλου, ἣ ὁποία διακρίνει τοὺς προ-
 κατόχους του. Μετ' αὐτῆς δὲ καὶ τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμη-
 νείαν, τὴν ὁποίαν ἐξεῦρον ἐκεῖνοι, ἵνα ἐξυπηρετήσωσι τὸ
 θρησκευτικὸν συναίσθημα. Δι' ὅλων τούτων αἶρει τὴν
 θεωρητικὴν βάσιν ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ στωϊκὴ
 ἠθικὴ, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀφαιρεῖ τὸν ἄγαν αὐστηρὸν χα-
 ρακτῆρα. Ἡ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἄκρα θεωρία τῆς ἀρχαίας
 Στοᾶς μεταβάλλεται, πολλὰ τῶν ἀδιαφόρων ἀγαθῶν κη-
 ρύσσονται χρήσιμα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀρετῆς καὶ εἰσάγε-
 ται διαβάθμισις αὐτῶν, ἐφ' ὅσον τινὰ αὐτῶν θεωροῦν-
 ται προτιμητέα. Ἰδιαιτέραν σημασίαν κέκτηται ἡ περὶ τοῦ
 ἰδανικοῦ ἀντίληψις τοῦ Παναιτίου, τὸ ὁποῖον ἀποβάλλει
 τὸν ἀφηρημένον αὐτοῦ χαρακτῆρα. Παρ' ἐκάστου δέον
 νὰ ἀπαιτῶμεν, ὅπως πραγματοποιῆ τὸ ἐν αὐτῷ ἰδανικὸν
 συμφώνως πρὸς τὴν ἀτομικὴν αὐτοῦ προδιάθεσιν. «Γέ-
 νοιο οἷος ἐσσί», εἶνε τὸ κεφάλαιον τῆς ἠθικῆς διδασκα-
 λίας τοῦ Παναιτίου. Ὁ Ἀχιλλεὺς δέον νὰ εἶνε πλήρως
 Ἀχιλλεὺς καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς εἰς τέλειον βαθμὸν Ὀδυσσεύς.
 Οὔτε δυνατόν, οὔτε ὠφέλιμον εἶνε νὰ προβάλλωμεν εἰς ἀμ-
 φοτέρους γενικὸν καὶ ἀόριστόν τι ἰδανικὸν τῆς προσωπι-
 κότητος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀντικαθιστᾷ ὁ Παναίτιος
 τὴν ἀφηρημένην ἀντίληψιν τῆς κοινωνίας δι' ἄλλης μᾶλ-
 λον συγκεκριμένης. Ἀπὸ τῆς οἰκογενείας μέχρι τοῦ κρά-
 τος ὑπάρχει μεγάλη ποικιλία συγκεκριμένων μορφῶν.
 Ἐκ τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἀφορμώμενος ἐλέγχει τὸ
 ἰδανικὸν τοῦ σοφοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει ἡ ἀρχαία

Στοά. Σκοπὸς τοῦ ἰδανικοῦ τούτου εἶνε ὁ τέλειος λόγος, ὅστις εἶνε ἰσόθεος. Ἀλλά, κατὰ τὸν Παναίτιον, τοιοῦτος τέλειος λόγος δὲν ὑπάρχει μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδὴ οὔτοι κέκτληται ἀτελῆ μόνον λόγον, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ καὶ τοῦ εἴδους τῶν φυσικῶν αὐτῶν προδιαθέσεων. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ τὸ ἰδανικὸν πρὸς τὸ ὁποῖον δέον νὰ τείνωσιν οὔτοι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συμπίπτῃ πρὸς τὸ ἀπόλυτον ἐκεῖνο ἰδανικὸν τοῦ σοφοῦ, ἀλλ' εἶνε ἰδανικὸν ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν ἀτέλειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐκεῖνο κατορθωτόν. Εἰς τὴν ἐπίτευξιν αὐτοῦ ἀφιέρωσεν ὁ Παναίτιος ὅλην αὐτοῦ τὴν διδακτικὴν καὶ παιδαγωγικὴν δρασίαν. Ἡ ὁδὸς, τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἐχάραξε, δὲν εὔρε πολλοὺς ὁπαδούς. Ἡ διδασκαλία αὐτοῦ ἐπεσκοτίσθη ταχέως ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας τοῦ μαθητοῦ του Ποσειδωνίου (135-40 π.Χ.). Σπουδάσας φιλοσοφίαν ἐν Ἀθήναις ἀνέλαβε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Παναιτίου περιηγήσεις, χάριν γεωγραφικῶν, ἀστρονομικῶν, καὶ ἱστορικῶν ἐρευνῶν, μετὰ τὰς ὁποίας ἐγκατεστάθη ἐν Ρόδῳ ὡς διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, ὅπου ἠκροάσατο αὐτοῦ καὶ ὁ Κικέρων. Ὁ Ποσειδώνιος ἦτο ὁ περιφημότετος σοφὸς τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, τὰ δὲ ἔργα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα ἤσκησαν τεραστίαν ἐπίδρασιν, ἀπετέλουν ἀληθῆ θησαυρὸν γνώσεων ἐξ ὅλων τῶν κλάδων τοῦ ἐπιστητοῦ. Πρὸ πάντων σπουδαιοτάτη εἶνε ἡ ψυχολογία καὶ ἡ μεταφυσικὴ αὐτοῦ, ὅχι μόνον διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θρησκείαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν στωϊκὴν ἠθικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν παρέχει νέαν κατεύθυνσιν. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἐπιστρέφει εἰς τὰς μυστικὰς πηγὰς τῆς ἀρχαίας Στοᾶς, τῶν ὁποίων τὰς φλέβας ἀκολουθεῖ μέχρι τῶν πρώτων αὐτῶν ἀρχῶν παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς καὶ τοῖς Πυθαγορείοις. Τῇ βοήθειᾳ αὐτῶν ἐπανασυνδέει τὸν ἀνθρώπον πρὸς τὰς μυστηριώδεις θείας δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὸ σύμπαν, καὶ

συγχρόνως ἀναλαμβάνει πάλιν εἰς τὸ σύστημά του τὴν
 θρησκείαν μετὰ τῆς ἀπεράντου ποικιλίας τῶν μορφῶν
 αὐτῆς, τὰς ὁποίας πληροῖ νέου περιεχομένου, συνδέοντος
 αὐτὰς εἰς μίαν ἐνότητα τῇ βοηθείᾳ ἑνὸς μοναδικοῦ νοή-
 ματος. Τὸ ἐνδιαφέρον αὐτοῦ πρὸς ἀνίχνευσιν τῶν αἰτίων
 ἐκδηλοῦται κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ φαινομένου ἐκεί-
 νου τῆς αἰφνιδίας ἠθικῆς μεταστροφῆς, διὰ τῆς ὁποίας
 ὁ ἀνθρώπινος λόγος ἑναρμονίζεται πρὸς τὸν θεῖον καὶ διὰ
 τῆς ὁποίας διακρίνονται οἱ σοφοὶ ἀπὸ τῶν μωρῶν, τὸ ἀγα-
 θὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, ἡ ἀρετὴ ἀπὸ τῆς κακίας, συμφώνως
 πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαιοτέρας Στοᾶς. Ὁ Ποσει-
 δώνιος προστρέχει πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φαινομένου τούτου
 εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν μυστικισμόν, ὅπου ἦτο καὶ συ-
 χνὸν καὶ γνωστὸν τὸ βίωμα τῆς αἰφνιδίας ταύτης μεταστρο-
 φῆς καὶ ἠθικῆς ἀφυπνίσεως. Παρ' αὐτοῦ παραλαμβάνει τὴν
 παράστασιν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος, τοῦ θεοῦ, ὅστις εἰσ-
 δύει αἰφνης εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, μεταβάλλει ἄρ-
 δην αὐτὴν καὶ ἀνυψώνει αὐτὴν εἰς τὴν τάξιν τοῦ θείου. Ὁ
 δαίμων οὗτος ἀποβαίνει συστατικὸν στοιχεῖον τῆς ἀνθρω-
 πίνης ψυχῆς, οὕτως ὥστε ὁ ἄνθρωπος γίνεται τρισυπό-
 στατος, ἀποτελούμενος ἐκ σώματος, ψυχῆς καὶ πνεύματος.
 Τὸ τελευταῖον τοῦτο, δηλαδή ὁ δαίμων, εἶνε ὁ κυρίως ἄν-
 θρωπος, ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ἀληθὴς ἄνθρωπος. Καταγό-
 μενος ἐξ ἄλλου ἀνωτέρου κόσμου αἰσθάνεται ἑαυτὸν δέ-
 σμιον ἐν τῷ σώματι καὶ ἅμα ρέπει πρὸς τὴν αἰωνίαν πα-
 τρίδα, ἐξ ἧς κατῆλθεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν. Ἡθι-
 κὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἡ ὑποταγὴ αὐτοῦ εἰς τὸν
 ἐν ἡμῖν δαίμονα, διὰ τῆς ὁποίας συντελεῖται ἡ θέωσις
 ἡμῶν. Ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν, ἡ αὐτογνωσία, ὁμοῦ μετὰ
 τῆς γνώσεως τῆς ἀληθοῦς φύσεως καὶ τάξεως τοῦ παν-
 τός, ἐπιφέρει τὴν αἰφνιδίαν ἐκείνην μεταστροφὴν τοῦ ἀν-
 θρώπου, τῆς ὁποίας ἀποτέλεσμα εἶνε ἡ θανάτωσις τῶν
 κατωτέρων ἡμῶν ὁρμῶν καὶ ὁ πρὸς τὸν λόγον τοῦ παν-

τὸς ἀνάλογος βίος, ὁ θεωρητικὸς βίος τοῦ Ἀριστοτέλους, ἢ θεωρία τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος, ἣτις ὅμως κατανατᾷ παρὰ Ποσειδωνίῳ εἰς φιλοσοφικὴν ἔκστασιν. Κατὰ ταύτην θεώμεθα τὸ θεῖον διὰ τοῦ ἐν ἡμῖν θεοῦ, τὸν λόγον τοῦ παντός διὰ τοῦ ἐντὸς ἡμῶν λόγου, ἐπειδὴ μόνον τὸ ὅμοιον διὰ τοῦ ὁμοίου διαγιγνώσκεται. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης τὸ πνεῦμα ἀπαλλάσσεται τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος καὶ ἀνυψοῦται μέχρι τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ πατρίδος. Ἐκεῖθεν ὅμως συναποκομίζει ἐπιστρέφον ἐπὶ τῆς γῆς τὰς ἠθικὰς ἐκείνας δυνάμεις, αἵτινες εἶνε ἀναγκαῖαι, ἵνα ὁ ἄνθρωπος δυνηθῇ νὰ ὑποτάξῃ τὴν βούλησιν αὐτοῦ εἰς τὴν θεῖαν βούλησιν. Διότι κέκτηται πλέον τὴν ὀρθὴν γνῶσιν ἑαυτοῦ καὶ τὴν ὀρθὴν ἀγάπην πρὸς ἑαυτόν. Οὕτω ὁ Ποσειδώνιος κατώρθωσε νὰ ἐνισχύσῃ καὶ νὰ ἐξιδανικεύσῃ τὰ μυστικοπαθῆ στοιχεῖα, τὰ ὅποια ὑπάρχουσιν ἐν τῇ Ἀρχαίᾳ Στοᾷ καὶ μάλιστα μέχρι βαθμοῦ, ὅστις ὑπερακοντίζει καὶ τὴν θεμελιώδη διάθεσιν, ἣτις ἄρχει τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας. Παρὰ ταῦτα ὡς πρὸς τὴν περὶ δημόδους πίστεως καὶ λατρείας ἀντίληψιν, ἀκολουθεῖ τὸν διδάσκαλόν του Παναίτιον, ἀπομακρυνόμενος τῆς Στοᾶς τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων. Ὑποβάλλων αὐτὰς εἰς αὐστηρὸν ἔλεγχον καὶ ἀπορρίπτων τὴν ἀλληγορικὴν μέθοδον τῆς παρερμηνείας τῶν μύθων, κηρύττει ἀντ' αὐτῶν θρησκευτικὴν πνευματικὴν καὶ λογικὴν ἄνευ θυσιῶν καὶ ἄνευ χειροποιήτων ναῶν.

Η ΝΕΩΤΕΡΑ ΣΤΟΑ

Ἐκ τοῦ Ποσειδωνίου ἐξαρτᾶται ἡ Νεωτέρα Στοά, ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία τῶν χρόνων τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι οὐχὶ οὗτος, ἀλλ' ὁ Παναίτιος συνήνωσε τὴν φιλοσοφίαν ταύτην μετὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ πνεύματος καὶ προσήρμοσε πρὸς αὐτό. Ἡ διὰ τοῦ

Αὐγούστου ἐγκαινιασθεῖσα νέα περίοδος ἀπήλλαξε τὸν Ρωμαῖον πολίτην πάσης φροντίδος περὶ τῶν κοινῶν. Φυσικὸν εἶνε ὅτι ἐζήτει νὰ πληρώσῃ τὸ οὕτω δημιουργούμενον κενὸν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τέχνης. Τοῦτο δὲ τοσοῦτον μᾶλλον ὅσῳ ἡ ἠθικὴ παρακμὴ τῆς κοινωνίας καθίσταται μεγαλυτέρα. Ἡ φιλοσοφία καὶ τὰ μυστήρια εἶνε τὰ δύο μέσα διὰ τῶν ὁποίων ζητοῦσι νὰ ἱκανοποιησῶσι τὴν βαθεῖαν νοσταλγίαν, ἣτις κατέχει τὰς ψυχάς. Ἄξιοι μνείας φιλόσοφοι τῆς περιόδου ταύτης εἶνε οἱ ἀκόλουθοι:

Ὁ Σενέκας (4-65 μ.Χ.), ὅστις ἦτο συγχρόνως ποιητής, αὐλικὸς καὶ πολιτικός, δολοφονηθεὶς κατὰ διαταγὴν τοῦ Νέρωνος, οὗ ἐχρημάτισε διδάσκαλος, μετὰ μακρὰν καὶ λαμπρὰν σταδιοδρομίαν. Ὁ Σενέκας ἀγωνίζεται ὅπως ἀναμορφώσῃ τὴν ρωμαϊκὴν πολιτείαν ὄχι δι' ἐξωτερικῶν μέσων, ἀλλ' ἐκ τῶν ἑνδον, καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν ἰδεῶν τοῦ Ποσειδωνίου. Τὸ ἔργον αὐτοῦ διακρίνει βαθεῖα θρησκευτικότης. Ἄλλ' ἡ ἀγάπη, τὴν ὁποίαν κηρύττει, πηγάζει παρ' αὐτῷ ἐκ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν προσωπικὸν θεόν, ὑπὸ τῆς ὁποίας διαπνέεται. Ἡ ἀγάπη αὕτη ἀπαιτεῖ, ἵνα ὑπακούωμεν εἰς τὴν θέλησιν τοῦ θεοῦ, ἐφ' ὅσον ἐπιτρέπει τοῦτο ἡ ἀνθρωπίνη ἀδυναμία. Τὴν ἀδυναμίαν δὲ ταύτην συναισθάνεται βαθύτατα ὁ Σενέκας. Πρὸς αὐτήν, πρὸς τὴν ἁμαρτωλὴν διάθεσιν, δέον νὰ ἀγωνίζεται συνεχῶς ὁ ἄνθρωπος, ἔχων ὡς κύριον στήριγμα τὴν ἀμοιβαίαν ἀγάπην καὶ θεωρῶν τὸν πλησίον ὡς τι ἱερόν. Πρὸ πάντων ὅμως ἀνάγκη νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν ἐν τῷ στήθει αὐτοῦ θεόν, ὅστις ἐξέλεξεν αὐτὸν ὡς κατοικητήριόν του.

Ὡς διδάσκαλος καὶ κήρυξ τῆς ἠθικῆς ἐμφανίζεται καὶ ὁ Μουσώνιος (περὶ τὸ 65 μ.Χ.), ὅστις ὅμως ἀπευθύνεται πρὸς τὸν λαὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σενέκαν, ὅστις ἐστρέφεται πρὸς τὰ ἀνώτερα κοινωνικὰ στρώματα. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ διεκρίθη ὁ Ἐπίκτητος, ὅστις ἐπιστρέφει

εἰς τὰς αὐστηρὰς ἀρχὰς τῆς Ἀρχαίας Στοᾶς, καὶ εἰς τὴν κυνικὴν φιλοσοφίαν, ἐξ ἧς αὕτη ἐξεπήγασε. Σκοπὸς τοῦ κηρύγματός του εἶνε ἡ ἀφύπνισις τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Μετὰ τοῦ κηρύγματος τούτου συνδέει βαθεῖαν θρησκευτικὴν πίστιν. Ὁ θεὸς εἶνε πατὴρ τῶν ἀνθρώπων, οὗτοι δὲ ἀπόστολοι τῆς θεότητος ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁ βίος αὐτῶν ὀφείλει νὰ εἶνε συνεχῆς λατρεία καὶ ἐξυπηρέτησις τοῦ θεοῦ. Διὰ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία ἀνέρχεται εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Στηριζόμενος ἐπὶ τοῦ Ποσειδωνίου θέτει ὡς κέντρον τῶν στοχασμῶν του τὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δαίμονα, τὸν ὁποῖον ἐκδέχεται ὡς ὑπερέχον τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς πνεῦμα, ὡς ὅλως ἄϋλον καὶ ἀθάνατον μέρος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἀξίαν ἔχει μόνον ἡ περὶ αὐτὸν φροντίς, διότι πάντα τὰ λοιπὰ εἶνε ἀσταθῆ καὶ ἐφήμερα ἐπὶ τῆς γῆς. Ἡ παραμέλησις ὅμως αὐτοῦ εἶνε ἀσέβεια πρὸς τὴν θεότητα. Οὕτω ἡ ἀνηθικότης γίνεται ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν περιφρόνησιν τοῦ θείου.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας διὰ τῶν αἰῶνων ἐγένετο ἀνυπολόγιστος. Ἰχνη αὐτῆς ἀνευρίσκομεν παρὰ τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς συγγραφεῦσι καὶ τῷ ρωμαϊκῷ δικαίῳ, παρὰ τοῖς ἀνθρωπισταῖς καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐν τῇ ἠθικῇ τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα. Ἐν τούτοις ἡ διαθρυληθεῖσα ἐπίδρασις αὐτῆς ἐπὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπεδείχθη βαθμηδὸν ἀβάσιμος. Αἱ ὑπάρχουσαι ἀναλογίαι πολὺ ἀπέχουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ σημαίνωσιν ἐξάρτησιν.

ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

Ὡς ἡ Στοὰ συνέχεται πρὸς τοὺς Κυνικούς, οὕτω καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου (342-271) πρὸς τὴν Κυ-

ρηναϊκὴν σχολήν. Καὶ αὕτη, ὡς ἡ τῶν Στωϊκῶν, ἐγεννήθη ἐκ τῆς προσπαθείας, ὅπως διασωθῆ ἡ προσωπικότης ἀπὸ τῶν κακῶν τῆς παρακμῆς τοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς τοῦ αἰτόμου ἀπὸ τῶν δεσμῶν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἀδιάφορος πρὸς τὰ οἰκογενειακά, κοινωνικὰ καὶ πολιτικὰ καθήκοντα ἐπιδιώκει τὴν δημιουργίαν ἡρέμου ψυχικῆς καταστάσεως, διδάσκουσα ὅτι σκοπὸς τοῦ βίου εἶνε ἡ ἡδονή. Ὑπ' αὐτὴν ὅμως δὲν ἐννοεῖ τὴν ματαίαν καὶ ἐφήμερον ἀπόλαυσιν τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τὴν ἡδονὴν, ἣτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μεμετρημένης καὶ σώφρονος ἀπολαύσεως τῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς. Παρὰ τὴν ἔξαρσιν τῶν σωματικῶν ἡδονῶν αἱ πνευματικαὶ ἀπολαύσεις κέκτηνται καὶ διὰ τὸν Ἐπίκουρον μεγαλύτεραν ἀξίαν. Ἡ ἀδιατάρακτος ἡδονὴ ἀπαιτεῖ ὡς προϋπόθεσιν αὐτῆς καὶ τὴν ἀποφυγὴν τῶν δυσαρέστων, ἰδίᾳ δὲ ἐκείνων ἅτινα προέρχονται ἐκ προλήψεων ἢ ἐκ τοῦ φόβου φυσικῶν δυνάμεων καὶ θεῶν. Ἔνεκα τούτου ἐπιζητεῖ ὁ Ἐπίκουρος τὴν γνῶσιν, ἵνα ὁ ἄνθρωπος διαφωτισθῆ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὴν συνάρτησιν τῶν ὄντων καὶ τὴν φύσιν τῶν θεῶν. Ἀποτέλεσμα τῆς διαφωτίσεως ταύτης εἶνε ἡ ἀταραξία, ἡ ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ γαλήνη, ἄνευ τῆς ὁποίας εἶνε ἀδύνατος ἀληθῆς καὶ ἀδιατάρακτος ἡδονή. Κατὰ ταῦτα τὸ ἔργον τοῦ λογικοῦ συνίσταται τὸ μὲν εἰς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἡδονῶν, τὸ δὲ εἰς τὴν ἔρευναν τῶν συνεπειῶν αὐτῶν, τὸ δὲ εἰς τὴν ἄρσιν τῶν πηγῶν τῆς δυσारेστήσεως. Πρὸ πάντων ἐνδιαφέρει ἡ ἀποσόβησις τῶν δυσαρέστων συναισθημάτων. Διὰ τοῦτο διδάσκουσιν οἱ Ἐπικούρειοι τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς. Ὑπεράνω τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ κράτους ἴσταται ἡ ἐσωτερικὴ γαλήνη τοῦ σοφοῦ, ἡ ἀταραξία. Ταύτην ἀπειλεῖ οὐ μόνον ἡ κοινωνία καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν ἐπαφή, ἀλλὰ πολὺ

περισσότερον ἢ θρησκεία. Αὕτη εἶνε ὁ μέγας ἐχθρός, διότι γεννᾶται ἐκ τοῦ φόβου τῶν θεῶν καὶ τοῦ θανάτου.

Ἡ γνῶσις τῆς φύσεως ἀποτελεῖ τὸ καταλληλότετον μέσον πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἐχθροῦ τούτου, πρὸς ἐξοβελισμόν τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων ἀπὸ τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ἀφαιροῦσιν ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀταραξίαν ἐκείνην. Πρὸς τοῦτο προσκολλᾶται ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὸν ὕλισμόν τοῦ Δημοκρίτου, ὅστις προσαρμόζεται ἄλλως τε ἄριστα καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ. Ὁ κόσμος ἐγεννήθη ἐκ τῆς χαώδους μάζης τῶν ἀτόμων, ἅπερ δινούμενα ἀπετέλεσαν τυχαίως αὐτόν. Ἐκ τοιούτων ὑλικῶν ἀτόμων συνίσταται καὶ ἡ ψυχὴ, λεπτοτέρων ὅμως καὶ σφαιροειδῶν καὶ διὰ τοῦτο καὶ εὐκίνητοτέρων. Μετὰ θάνατον διαλύεται αὕτη πάλιν εἰς ἄτομα. Διὰ τοῦτο οὐδεμίαν κέκτηται σημασίαν ὁ θάνατος. Ἄλλ' οὔτε καὶ οἱ θεοί. Ὅχι διότι δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλὰ διότι οὐδεμίαν ἀσκοῦσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πορείας τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων. Ζῶντες εἰς τὰ μεταξὺ τῶν κόσμων διαστήματα, διάγουσι βίον καθαρῶς θεωρητικὸν ἐν ἀδιαταράκτῳ γαλήνῃ καὶ μακαριότητι.

Εἰς τὴν ὕλιστικὴν ταύτην κοσμοθεωρίαν ἀνταποκρίνεται ἡ αἰσθησιαρχία τῆς γνωσιολογίας τοῦ Ἐπικούρου. Πᾶσαι αἱ παραστάσεις ἡμῶν κατάγονται ἐκ τῶν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεων, σχηματιζόμεναι διὰ τῆς εἰς τὰ αἰσθητήρια εἰσδύσεως εἰδώλων, τὰ ὅποια ἐκπορεύονται ἐκ τῶν ἀντικειμένων. Εἰς τοιαῦτα εἶδωλα ὀφείλονται καὶ τὰ ὄνειρα ἡμῶν καὶ αἱ φαντασιώσεις. Αἱ κατ' αἰσθησιν ὅμως ἀντιλήψεις διακρίνονται αὐτῶν διὰ τῆς ἐναργείας. Αἱ ἐννοιαὶ ἐξ ἄλλου οὐδὲν εἶνε παρὰ ἀνάμνησις τῶν κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεων. Ἡ ἀλήθεια κατ' ἀκολουθίαν αὐτῶν συνίσταται εἰς τὴν ἐκάστοτε ἐπαλήθευσιν αὐτῶν διὰ τῶν αἰσθήσεων. Οὕτως ἡ καθαρῶς λογικὴ γνῶσις ἀποβάλλει παρ' Ἐπικούρω πᾶσαν ἀξίαν.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου ἐπέζησε τοῦ ἰδρυτοῦ

αὐτῆς ἐπὶ μακρόν, διαφυλάττουσα πιστῶς τὰ δόγματα τοῦ διδασκάλου. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξέθηκε ποιητικῶς αὐτὰ ὁ Δουκρήτιος, ὅστις διὰ τοῦ λαμπροῦ διδακτικοῦ ποιήματος αὐτοῦ ἐπεδίωξεν ὅ,τι καὶ ὁ Ἐπίκουρος, τὴν ἀπαλλαγὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ φόβου τῶν θεῶν καὶ τοῦ θανάτου καὶ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην αὐτῶν. Ἐκτοτε ζῆ καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας παρὰ πολλοῖς ὡς βιοθεωρία συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ρυθμίζουσι τὸν βίον αὐτῶν ἐν τῇ πράξει. Ἡ σύγκρισις πρὸς τὴν Στοᾶν δεικνύει ὅτι ὁ ἠθικὸς ἠρωϊσμός, ὅστις ἐκεῖ βλέπει τὴν ζωὴν μόνον ὡς μέσον πρὸς ἄσκησιν τῆς ἀρετῆς, ἀντικαθίσταται ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς τέχνης τῆς ζωῆς, ἥτις ἀναζητεῖ ἐν τῷ κόσμῳ τὴν προσήκουσαν ὁδὸν πρὸς γνησίαν ἀπόλαυσιν αὐτῆς. Συγχρόνως ὁμως ἐμφανίζει ἡ φιλοσοφία αὕτη τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον ὡς ἀπόρροιαν τυφλῆς ἀνάγκης καὶ ἀσταθμῆτος τύχης, ἔνεκα τῆς ὁποίας δέον νὰ φέρεται ὁ ἄνθρωπος μετὰ τῆς ἀδιαφορίας, ἥτις ἐμπρέπει εἰς τὸ τυφλόν, τὸ τυχαῖον καὶ τὸ ξένον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀληθῆ φύσιν. Τοῦναντίον ἡ Στοὰ ἐπιζητεῖ νὰ γεννήσῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου τὴν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν πορείαν τοῦ κόσμου, τὴν ὁποίαν διέπει ὁ λόγος καὶ ἡ πρόνοια.

Η ΣΚΕΨΙΣ

Ἐν τῶν μᾶλλον ἰδιορρύθμων φαινομένων τῆς μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη φιλοσοφίας εἶνε ὅτι καὶ ἡ Σκέψις καταβάλλεται βᾶσις τῆς βιοθεωρίας. Σκεπτικοὶ ὠνομάσθησαν τὸ πρῶτον οἱ μαθηταὶ τοῦ Πύρρωνος (365-275), ἐπειδὴ διέτριβον ἐν τῇ σκέψει, ἀρνούμενοι τὴν κτῆσιν βεβαίας γνώσεως. Ὁ Πύρρων εἶνε ὁπαδὸς τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τῆς σχετικοκρατίας, ὡς οἱ Μεγαρικοί, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφορμᾶται. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ, ὡς αὕτη διε-